

A »FÜLEMILE« TÁRGYTÖRTÉNETÉHEZ.

I. Scherer motivumtanának, melyet a berlini egyetemen tartott poetikai előadásai¹ előtt már F. Bobertag könyvéről (*Geschichte des Romans und der ihm verwandten Dichtungsgattungen in Deutschland I. 1876.*) írt beható kritikai tanulmányában² kifejtett, inkább csak elméleti és módszertani értéke van. Szigorú fogalmazásában csak a föltétlen irodalmi függőségnek és kifogyhatatlan compilatiós kedvnek olyan korszakaira alkalmazható, a minő a XVI. és XVII. század német irodalma, mely nem ismeri a plagium mai fogalmát,³ s melynek verses elbeszéléseiben vagy prózai regényeiben a különböző forrásokból származó motivumok úgy helyezkednek el, mint isolált és belső kapcsolatban nem álló atomok. Az elmélet megvalósításának útját álló akadályokra éppen a poétika kiadója, R. M. Meyer, utalt több ízben, s bizonyos, hogy Scherer egy másik tanítványának, a Kleist- és Schiller-biographus O. Brahmának, látszólag teljes összeállítása a ritterdráma motivumairól (*Das deutsche Ritterdrama des XVIII. Jahrhunderts. Q. F. XL. 1880*) sem ment a módszer nevében kieroszakolt, tehát kétes értékű azonosításoktól és egyenlősítésektől.⁴

A kutató egyoldalú túlzással rendszerint megfeledeznek arról, hogy a költő számára a motivum nem jelent abstractiót, hogy nem józan tudatossággal kikövetkeztetett elemek, hanem hangulat és hangulatassociációk bírják működésre képzeletét.⁵ Nem tesz különbséget öntudatlan reminiscentiák és tudatos átvételek között; elfelejti, hogy a költői tárgyak fejlődésében is lehetnek olyan önkéntelen párhuzamos alakulások, mint a vallásfogalmak történetében,⁶ s hogy adott földrajzi, ethnographiai

¹ Poetik von Wilhelm Scherer (ed. R. M. Meyer) 1888., 212. s köv. lk.

² Die Anfänge des deutschen Prosaromans und Jörg Wickram von Colmar. Eine Kritik von W. Scherer. Q. F. XXI. 1877. 49. l.

³ M. v. Waldberg, Die deutsche Renaissance Lyrik. 1888. 210.

⁴ R. M. Meyer, Vollständigkeit, Euphorion. 14., 3. (1907.)

⁵ L. W. Dilthey, Das Schaffen des Dichters, Bausteine zu einer Poetik. Leipzig, 1887, és Benno Erdmann, Die Funktionen der Phantasie im wissenschaftlichen Denken. Berlin, 1913.

⁶ Harnack, *Militia Christi*, 122 l.

feltételek mellett bizonyos mythosoknak, anekdotáknak, sőt dialogusoknak is szükségszerű egyformasággal kell megismétlődniök.¹ Egy oceániai mondának s az Edda egy elbeszélésének feltűnő hasonlóságából belső kapcsolatokra következtetni nem lehet,² s néhány változat még nem jogosít fel arra, hogy phantastikus családfákat állítsunk fel, melyeknek gyökérszállaikkal vagy legalább egy hajtásukkal Indiába kell visszanyúlniok.

Mindamellett vannak olyan meglepő találkozások, melyeket sem ősrökönságra visszavezetni, sem a feltételek azonosságából vagy a vándorlás elmélete alapján megmagyarázni nem lehet, s melyekkel szemben a Grimm-től Panzerig és v. d. Leyenig megconstruált elméletek tehetetleneknek bizonyulnak.³

Költői tárgyak és mesecsirák nem vesznek el, ismeretlen csatornák közvetítik őket tértől és időtől függetlenül, s fejlődésük olykor csodálatosan példázza az energia megmaradásának törvényét. A Pancsatantra egy-egy meséje csaknem változatlanul tér vissza a XVII. század compilerainál,⁴ s a maláji kosárfonó leány énekének primitív formája Chamisso közvetítésével művészivé tökéletesedve újul meg Arany *Borvitézésében*.⁵

A motivumnak mint tudományos abstrakciónak a felfogása csak egy esetben jogosult, ha t. i. egy olyan, többé kevésbé tökéletlen változatsorról van szó, melynek későbbi önállólag tagjai az előbbiekhöz képest belső gazdagodást nem mutatnak, s a sort bezáró tökéletesebb költői alkotás csak tárgyi kapcsolatban áll velük, de egyéb értéket tőlük nem kölcsönözhet

Ennek az esetnek érdekes példája Arany *Fülemiléjének* tárgy-története.

A madárfütyty furcsa pörének keleti megfelelőjét Pozder Károly találta meg, Timur-i-leng kortársának, Nasreddinhodsának egyik — állítólagos — tréfájában,⁶ melyet Julien Dumoret közölt francia fordításban s rövid bevezetéssel a *Nouveau Journal Asiatique*-ben (Paris, 1834. Tome XIII. p. 488—490.).

Kétségtelen, hogy Nasreddin neve (noha nem vagyunk híjával az életére vonatkozó adatoknak s így nincsen kényszerítő okunk arra, hogy merőben mondai alakot lássunk benne),⁷ csak gyűjtőnév, mint a német Eulenspiegel, Klaus Narr, Taub-

¹ R. M. Meyer, Kriterien der Aneignung, Neue Jahrbücher. 1906. (17) 349. s köv. lk.

² L. Frobenius, Zeitalter des Sonnengottes. Berlin, 1904., 215. l.

³ V. ö. Fr. von der Leyen, Zur Entstehung des Märchens. Herrigs Archiv. 1904—6., 113—16. k. és Wissenschaft u. Bildung. 96 (1911), 10 s k. lk.

⁴ Tanulságos példákkal szolgálnak e részben Reinhold Köhler kisebb dolgozatai és Joh. Bolte kiadásai.

⁵ L. Petz Gedeon, Arany János Ágnes asszonyáról. EPhK. 1905: 896. l.

⁶ Pozder K., Arany János Fülemüleje és Nasreddin tréfái. EPhK. VII.: 1080.

⁷ R. Köhler, Kleinere Schriften ed. Bolte. 1898. I. 481. s k. lk.

mann, a francia Marot vagy Jan Tambour neve. A hagyománytól nevéhez kapcsolt tréfák jórésze helyhez és személyhez nem kötött általános képzeteken alapul, s ha nem fogadjuk is el minden ellenvetés nélkül Wesselski föltevését¹ — mely szerint minden anekdotának egy-egy meséből kell fejlődnie akkor, a mikor a mesélő már egy fejlettebb kultúrfok képviselője, a ki kritika tárgyává teszi s komikusnak találja a mese naiv logikátlanságát s a causalitás hiányát — R. Köhler,² Basset,³ Hartmann⁴ Horn⁵ és Wesselski forrástanulmányai lehetővé teszik a legtöbb anekdota-típus rekonstrukcióját. A Dumoret-féle változatot azonban, mely egy közelebről meg nem jelölt párizsi kéziratot alapban, úgy látszik, a hagyomány sem tulajdonítja Nasreddinnek. Antoine Galland gyűjteményén (*Les paroles remarquables, les bonmots et les maximes des Orientaux*. Paris 1694.), az 1837-iki konstantinápolyi első kiadáson kezdve Decourdemancheig⁶ és Wesselskiig nincs a tréfáknak olyan fordítása, a melyben megtaláltam volna. Hiányzik az új görög (*Ἡ Νάσ-ρεδδιν-χότζας καὶ τὰ αστεῖα ἀνέκδοτα αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις*), horvát (*Posurice i sale Nasredina*. Drugo izdanje. Zagreb), szerb (*Nasradin-hodza, nyegove sale, dosetke i lakrdje u pripodjetkama od Mehameda Teufika* . . . U Nuvom Sadu. 1903), oláh s Kunos Ignác magyar gyűjteményéből⁷ is. Wesselski nem vette fel a variánsok közé, sőt egy jegyzetében (*Der Hodscha Nasreddin*. I : 260.) úgy látszik, kétségbe vonja Dumoret adatainak hitelességét.

Nasreddin nevét e szerint ki kell kapcsolnunk a Fülemlé tárgytörténetéből, de az anekdota keleti eredetében kételkedni nincsen okunk, míg merő föltevések helyett adatokkal nem támogatjuk a R. Köhler-től is vitatott (*Kleinere Schriften* i. h.) nyugati eredet prioritását. A Dumoret-féle változat tehát a fa alatt megpihenő s a fán ülő madár énekén összevesző két török utassal, a bíró alakjával, a ki elfogadja a pörlekedők piasztereit, a néhány sorba szorított tárgyalással, melyen az egyik fél összefoglalja a pör anyagát, s végül a tipikussá lett epigrammatikus élű ítélettel és befejezéssel [Le cadí levant alors la tête articula ces mots d'une voix forte : Messieurs, il n'a chanté ni

¹ Wesselski, *Der Hodscha Nasreddin* I. X—XII. 1.

² *Kleinere Schriften* von Reinhold Köhler ed. Joh. Bolte. Nasreddins Schwänke. I. (1898.) 481—509. 1.

³ *Les Fourberies de si Djeha* par Mouliéras. Paris, 1882. és *Keleti Szemle*. 1900 : 219. s k. lk. *Contribution à l'histoire du sottisier de Nasr Eddin Hodja*.

⁴ *Schwänke und Schnurren im isl. Orient*. Zeitschr. des Ver. für Volkskunde V. 40. s k. lk.

⁵ Paul Horn, *Zu Hodža Nasreddins Schwänken*. *Keleti Szemle*. I. 66. s k. lk.

⁶ *Sottisier de Nasr-Eddin-Hodja*, Bouffon de Tamerlan, suivi d'autres facéties turques, traduits sur des manuscrits inédits par J. A. Decourdemanche. Bruxelles, 1878.

⁷ Kunos Ignác, *Nasreddin hodsa tréfái*. Budapest, 1896.

pour toi, ni pour lui, il a chanté pour moi. Après avoir prononcé ce jugement il les congédia.] a madárfütypör alap-típusát képviseli s a későbbi változatsor elejére teendő. Egy csoportba tartozik a számár árnyékaért folyó pörrel, melynek első német változatára Lauterbeck *Regentenbuch*-jában¹ akadtam, s melyet Wieland dolgozott fel az *Abderiten*-ben,² és a császár szakállának színéről való vitával, melyet Geibel költeménye tett elsősorban népszerűvé. (Werke 1893³ I: 170.) Mind a három esetben csak hallható, ill. látható, de egyébként megfoghatatlan valami a pör vagy vita tárgya, s ez a megfoghatatlanság és a bizonyítás lehetetlensége bő forrása a szatirikus torzításnak vagy komikus rajznak.

A madárfütypör egy másik, 1763-ból származó változatát Simonyi Zsigmond tette közzé.³ De a föltehető keleti redaktió s a soproni francia grammatika anekdotája közé eső időbeli távolság sokkal nagyobb, semhogy már a priori ne kellene áthidaló és közvetítő feldolgozásokra gondolnunk. E feltevésből kiindulva átkutattam a XV., XVI. és XVII. sz. anekdotás gyűjteményeit s ennek eredményeképpen több, eddig ismeretlen feldolgozással egészíthetem ki az ismert változatok sorát.

A legrégebb Arlotto Mainardi (Piovano, 1396—1484) tréfái közül került elő.

Erről a jókedvű és népszerű olasz papról nem sokat tudunk.⁴ Kétségtől ő is csak egy régi típus képviselője, mint az Erzgebirge papja, Paul Hahn,⁵ s a hozzá fűződő vagy alakját szerepeltető történetek nagyrésze megvan már Sacchetti elbeszélései, Poggio Bracciolini elegáns, sikamlós anekdotái s a nagy latin gyűjtemények példái között.⁶ Tréfáinak első kiadása Brunet (*Manuel du libraire*. I, p. 481.), Grässe (*Trésor des livres rares et précieux*. I: 222.) és Passano (*I Novelli italiani in prosa*. 1878² I: 18.) szerint 1500 körül jelent meg. Legrégebb redakciójukat egy Giovanni Mazzuolitól (1480—1549) származó s a firenzei Laurenziana-ban őrzött kézirat tartotta fenn. E kézirat alapul Baccini kiadása,⁷ melynek 319—320. lapján (171. sz.) a következő történet olvasható:

¹ Regentenbuch. Aus vielen trefflichen alten vnd neuen Historien | mit sonderm fleis zusamen gezogen . . . verdeutschet | Durch Georgium Lauterbecken, 1559. CCI. b.

² V. ö. B. Seuffert, Wielands Abderiten. Berlin. 1878.

³ Arany János Fülemüléjéhez. EPhK. 1891: 813.

⁴ L. K. Fr. Flögel, Geschichte der Hofnarren. I. 477. s k. lk. és Alb. Wesselski, Die Schwänke und Schnurren des Pfarrers Arlotto. Berlin, 1910.

⁵ Joh. Endt, Sagen und Schwänke aus dem Erzgebirge. Der Zauberer Paul Hahn . . . (Beiträge zur d. böhmischen Volkskunde. 10.) Prag, 1909.

⁶ Wesselski, Arlotto I. XLI. s k. lk.

⁷ Le Facezie del Piovano Arlotto. Precedute dalla sua vita ed annotate da Guiseppe Baccini. Firenze, 1884.

Il Piovano mangia i capponi e altre buone cose alla barba di due imbecilli villani, i quali l'avevano scellto arbitro in una loro puerile e sciocca questione.

Két paraszt jött a paphoz s így szólt hozzá: »A szőlőhegyen dolgoztunk s egyszerre csak egy kakuk hallatta a hangját. Most mind a ketten azt mondjuk: „Engem illet a hangja“. Nagy kétségben vagyunk, s fogadtunk egymással, egyikünk egy húsz lírát érő szamárbá, másikunk a pénzbe, s megegyeztünk, hogy ítéletednek vetjük alá magunkat.« A pap elvállalta a bíró tisztét s ők eltávoztak.

Este titkon eljött egyikük s két sajtot hozott a papnak, hogy megvesztegetvén rábírja, hogy az ő javára döntsön; a pap kedvezően válaszolt neki.

Alig hogy eltávozott, jött a másik, hozott a papnak húsz tojást, kérte őt s jóindulatába ajánlotta magát, mint az első.

A következő nap reggelén eljött az, a ki a sajtot hozta, két csibét hozott s megismételte tegnapi mondókáját.

Mikor eltávozott, eljött az, a ki a tojást hozta, s kérések között két kappant hozott.

S így tettek még többször, s az ajándékok egyre értéke-
sebbek lettek.

Miután a pap ilyen módon néhány ajándékot kapott, elhivatta mind a kettőt s így szólt hozzájuk: »Meg akarom menteni a te szamaradat és a te húsz lírádat; mert ítéletem úgy szól, hogy a kakuk hangja engem illet, s nem benneteket. Hogy pedig lássátok, hogy ítéletem igazságos, tudjátok meg, hogy mindegyikötök öt vagy hat ajándékot hozott nekem. Ti bolondok és tökfilkók, hiszen visszaadnám dolgaitokat, de azt mondom magamnak, hogy, ha másra bízjátok az ítéletet, nem kaptátok volna vissza. Máskor legyetek okosak, s a míg ajándékaitokból telik, jöjjetek hozzám, s legyen részetek bennök.«¹

Az alaphelyzet tehát Arlottónál nem ment lényeges módosuláson keresztül. Nem két utasról, hanem szőlőben dolgozó parasztokról van szó. A meg nem nevezett éneklő madár helyére kakuk lépett, a bírót pap helyettesíti, a szatirikus tendentia éle tompább, s a befejezés csattanója ellaposodik. A megvesz-

¹ V. ö. Wesselski, Arlotto. II: 179., francia átdolgozása Paul Risterhubernél (Les Contes et Facéties d' Arlotto de Florence. Paris, 1873.), ki a vitát egy Buffonból vett idézettel magyarázza: »Les anciens observaient le temps de l'apparition et de la disparition du coucou en Italie. Les vigneronns qui n'avaient point achevé de tailler leurs vignes avant son arrivée étaient regardés comme des paresseux et devenaient l'objet de la risée publique; les passants qui les voyaient en retard leur reprochaient leur paresse en répétant le cri de cet oiseau qui lui-même était l'emblème de la fainéantise«. L. még P. Lauremberg, *Acerra Philologica*. Rostock, 1638. Das ander Hundert, 21—24. l. No. 21. Vom Guckuck; Chr. Fr. Paulini, *Zeit-Kürtzende Erbauliche Lust*. III. 1697., 574 l. és Angelo de Gubernatis-Hartmann, *Die Tiere in der indogermanischen Mythologie*. Leipzig, 1874. II. 518. Az olasz cuculiare = nevetségessé tenni.

tegetés módja a megváltozott milieu következménye. Új elem a pap-bíró becsületessége, úgyhogy a szatira itt csak a parasz-
tok együgyűsége ellen irányul. Látni fogjuk, hogy a madarak hely-
cseréje nyugaton következett be, minthogy pedig ezt a folya-
matot hosszabb fejlődésnek kellett megelőznie, az anekdota
nyugatra származása a Nasreddin előtti korba, talán már a
keleti tárgyak beözönlésének első idejébe esik.

2. Arlotto tréfái gyorsan terjednek, 1500-tól 1560-ig tizen-
hatnál több kiadásuk jelenik meg¹ s lassanként beolvadnak az
európai nagy trufatárak állományába. Franciaországban 1550-
ben akad fordítójuk (*Le Patron de l'honneste raillerie, contenant
les brocards, bons mots, agréables tours et plaisans rencontres de
Piovano Arlotto*. Paris.)² 1566-ban Henri Estienne (*Apologie
pour Hérodote*), 1584-ben Gabriel Chappuis de Tour (*Facetieuses
Journées*) fordítja le nagy részüket. Németországban Daniel
Federmann idézi először Lodovico Guicciardinin alapuló könyvé-
ben (*Erquickstunden*. 1574.)³ De a madárfütytő történetével
csak 1639-ben találkozunk újra a német Samuel Gerlachnál, a
ki hosszú című gyűjteményében így mondja el:⁴ »Zweene
Bürger | in dem sie mit einander lust halben aus dem Thor
gegangen | hörten sie ohn gefehr den Guckguck singen | Da
sihet einer den andern an | vnnnd lachen | welchen vnter den
beyden der Vogel singe | oder welchen von den beyden einen
vbeln Ehestand verkündigte | fangen desshalben an sich mit
einander zu schänden vnd schmähen | gehen zu dem Richter |
vnnnd verklagt einer den andern. Es wird ein Process angestellet
| in welchem | als die beyde etwas Gelt hatten angewendet |
endlich diesen Bescheid gegeben : Der Guckguck habe keinem
andern | sondern jhm selbst also gesungen | vnd hat sie also
von sich gelassen.«

Arlotto tréfájának s Gerlach anekdotájának közös eleme
a madarak helycseréje. Az alaphelyzet változatlan. A parasz-
tok helyett polgárok szerepelnek, kik nem munka, hanem séta
közben vesznek össze. A bíró ítéletének formulázása állandósul

¹ Wesselski, Arlotto I. XIII. l., Passano, I Novelli italiani, 18. l.,
A. L. Stiefel, Hans Sachs. Forschungen. Nürnberg, 1894., 79. l.

² Ujra kiadta Ristelhuber, l. fent.

³ Wesselski, Arlotto I., LVI. l., Arlottót idézi: Sechshundert
Allerhand... Reden. s. l. 1621., 247. l., melyet W. nem említ. V. ö.
A. C. M. Robert, Fables inédits des XII. e., XIII. e et XIV. e siècles.
Paris, 1825. I. CCIV. l.

⁴ Eutrapeliae Historico-Philologico-Politicae. Das ist Allerhand
Politische | nützliche vernünftige | theils auch kurtzweilige Historien
| Discursen, Apophtegmata, Denckwürdige Reden | scharffsinnige
Sprichwörter | feine Lehren von guten Sitten | aus fürnembsten Scriben-
ten Historien | auff das kurtzeste zusammengezogen | Vnd Männiglichen
zur Vnterweisung vnd Erlustigung | in sonderheit aber der studirenden
Jugend zur nützlichen Vbung und besonderen Lust ins Hochteutsch
vbergesetzt. Lübeck, Anno MDCXXXIX. Das Achte Hundert. 157. l.
No. C. v. ö. F. Gerh rdt, I. P. de Memels Lustige Gesellschaft. 1893. 42.

s változatlanul tér vissza Aranyig. Lényegesebb azonban az alapmotívum eltolódásából következő különbség: a pörös felek itt nemcsak hogy nem formálnak jogot a kakuk hangjára, hanem mindegyikük a másokra hárítja. Ilyenformán a keleti változatnak egyrészt a pörlekedők együgyűsége, másrészt a bíró megvesztegethetősége ellen irányuló kettős tendenciája egy harmadik új vonással bővült. Ez a sajtászerű eltolódás összefügg a madarak helycseréjével s a következő módon lehet valószínű magyarázatát adni.

A román és germán népek mythosaiban, meséiben, mondáiban és babonáiban szinte kiváltságos szerepe van a kakuknak.¹ Mannhardt beható vizsgálódásainak eredményeképpen Frö-val és Donnarral hozza kapcsolatba.² A régibb irodalomban való sűrű előfordulásának példáit, melyeket R. Hildebrand (*DWB.* V. p. 2520—528) és K. Fr. W. Wander (*Deutsches Sprichwörter-Lexicon.* Leipzig. 2. 1870. p. 1697—1704.) állított össze, az új adatok egész sorával lehetne kiegészíteni. Reinmar von Zweter, Hugo von Trimberg vagy Vridanc ugyan csak néhány sorban tesznek róla említést, de később a XVI. és XVII. század írói, népdalok, gyermekversek, mondókák és népies elbeszélések foglalkoznak vele. »Du prophetscher Vogel du, Blütensänger, o Coucou!« éneklí róla Goethe a *Frühlingsorakel*-ben. (Ed. Weim. I. III.) Míg azonban pl. az ind himnuszokban mély áhitat veszi körül a szent madarat,³ míg a szláv, lett és albán emberben fájdalmas hangulatot kelt a hangja,⁴ s a finn vagy észet fülnek olyan kedvesen hangzik, mint a fülemüle éneke,⁵ a német hagyományban nemcsak időjós, szerencsehozó, jövendőmondó, baljós madár, ördög, hanem egyúttal a megcsalt férj, a csábító, általában az erkölcstelen, rossz családi élet jelképe.⁶ Ilyen értelemben használja Nithardt (*DWB.* p. 2526.), s a *hahnrei*-t jelentő *coux*, *cous*-val már a XIII. s XIV. század franczia szövegeiben találkozunk.⁷ Természetes, hogy a német compilerok, kiknek durvaságain csak az egykorú olvasók eltompult és sikamlós helyzetekben gyönyörködő ízlése nem ütközhetett meg, épen

¹ Angelo De Gubernatis-Hartmann, *Die Thiere in der indg. Mythologie.* Leipzig, 1874. 513. l.; Hardy, *Popular history of the cuckoo.* The Folklore Record. Vol II. (London, 1879.) 47—91. l., H. Suolahti, *Die deutschen Vogelnamen.* Strassburg, 1909. 4—8. l., O. Dähnardt, *Natur-sagen.* Leipzig u. Berlin, 1910. 3., 376. l.

² W. Mannhardt, *Der Kukuk.* *Zschr. f. d. Mythologie.* III. 209—298. l.

³ Rigveda, II., 42., VII. 104. v. ö. Kuhn, *Indische Studien.* I. 117—118. l., I. G. Rhode, *über rel. Bildung, Myth. u. Phil. der Hindus.* 1827. II. 285 l.

⁴ Taly, *Serbische Volkslieder,* Leipzig, 1853³. II. 86. l., J. Wenzig, *Slavische Volkslieder,* Halle, 1830: 109., Mannhardt, 285., 287. l.

⁵ L. Kalevala, 25., 29., 44. runo; Neus, *Ehstnische Volkslieder,* Reval, 1850. 189. No. 54.

⁶ Gubernatis-Hartmann, *Die Thiere in der idg. Mythologie,* i. h.

⁷ Ducange, *Glossarium mediae et infimae Latinitatis.* 2. p. 643—44.

ezt a jelentését sietnek kiaknázni. Ez érteti meg velünk, a mit Wesselski érthetetlennek talál, miért látnak a pörös felek sértezt a kakuk hangnak rájuk való vonatkoztatásában?

Az éneklő madárnak kakukkal való helyettesítésére különösen két elterjedt anekdota volt hatással. Az egyik tendenciájában is hasonló. Egy paraszt hazafelé lovagol s a mint faluja határába ér, észreveszi, hogy a község kakukja egy idegen kakukkal méri össze a hangját, de gyöngülő erejével alig győzi a versenyt. Erre a paraszt leszáll lováról, felmászik a fára, kakukolni kezd s megfutamítja ellenfelét. De a furcsa koncert tartama alatt egy farkas fölfalja a lovát, úgyhogy gyalog kell hazatérnie. Otthon összehívja a falut, elmondja kalandját, s minthogy lovát a falu becsületének védelmében vesztette el, új lovat vásárolnak neki. Így mondja el a történetet Poggio leghíresebb német tanítványa, H. Bebel (*Opuscula*. 1514. Cc 1 j b.),¹ de megvan Murnernél (Geuchmatt. 1519. bl. e. 3b.) a francia *Les Comptes du monde aventureux*-ben (Paris. 1555. ed. F. Franck. 1878 I. 47. l.), a Zimmer-féle krónikában,² Jacob Freynál³ Kirchofnál,⁴ a *Schiltbürger*-népkönyvben (Volksbücher des XVI. Jahrh. ed. Bobertag. 399. l.), a XVII. század latin és német gyűjteményeiben,⁵ az élő néphagyományban,⁶ sőt Magyarország német⁷ és magyar⁸ vidékeiről is előkerült.

Nem kevésbé népszerű egy másik anekdota, melynek indogermán eredete kétségtelen, s mely a fülemilét állítja szembe a kakukkal, döntő bírónak pedig a szamarat teszi meg.⁹ Mannhardt (293. l.) Acchiles Bocchius latin versét idézi, a XVI. századból ismerjük német verses feldolgozását,¹⁰ legismertebb azonban Gellert szatirikus meséje (Sämtliche Schriften. Leipzig. 1784. I. 224.).

¹ L. K. Vollert, Zur Geschichte der lat. Facetiensammlungen des XV. u. XVI. Jahrhunderts. Palaestra. CXIII. 1912. 61. l.

² Zimmerische Chronik. ed. K. A. Barack. 1881². II. 496. l. v. ö. Germania. XIV. 398. l.

³ I. Freys Gartengesellschaft ed. Bolte (1896.) 42., 226. l.

⁴ H. W. Kirchof, Wendunmuth. ed. Oesterley, 1869. I. 314.

⁵ J. Freys Gartengesellschaft ed. Bolte. 226. l. Mannhardt, 269. l., Alemannia herausg. von Birlinger, XVIII. 162. l.

⁶ Mannhardt. Zschrft f. d. Mythologie. 3., 271. és 1., 440. l.

⁷ Haltrich, Zur Volkskunde der Siebenbürger Sachsen, 1885., 135. l.

⁸ Istvánffy Gyula, Palócz adomák és párbeszédék. Ethnographia. 1912: 104. A királydi és mercei kakuk vitáját dönti el a királydi paraszt, lovát a farkas falja fel. Az adoma irodalmi eredete valószínű. V. ö. Colshorn, Märchen und Sagen, Hannover, 1854., 233. l., J. M. Firmenich, Germaniens Völkerstimmen. Berlin, 1846. I. 332. l., H. Merckens, Was sich das Volk erzählt. Jena, 1892. 18—19. l.

⁹ A Ramanájában a páva és a kokila vetélytársai egymásnak, az orosz Kriloffnál a fülemile a kakással vitatkozik. V. ö. Gubernatis, 587—88. l., Uhlend, Schriften zur Gesch. der Dichtung u. Sage. Stuttgart, 1866. 3., 24—25. l.

¹⁰ Hoffmann von Fallersleben, Die Gesellschaftslieder d. 16. u. 17. Jahrhunderts. Leipzig, 1860. 266. l., Wunderhorn, I. 353. l. B. J. Docen, Miscellaneen zur Gesch. der teutschen Literatur. München, 1809.² I: 284.

Hogy valóban e két anekdota volt a helycsere oka, mutatják az ilyen közmondások: Der eigene Kukuk singt immer besser, als des andern Nachtigall (Wander, *Sprichwörter-Lexicon*. p. 1697 : 8.); der Kukuk eifert mit der Nachtigall (Wander, p. 1698 : 15.); ein französischer Kukuk singt besser, als eine deutsche Nachtigall (Wander, p. 1698 : 30.); bizonyítja Talitz, kinél a madárfüttyű pörére nyomban a »Wettstreit zwischen Guggen und Nachtigall« következik,¹ és Matthias Abele, kinek változata e mondattal kezdődik: »Es giengen zween Nachbarn | mit einander über Feld | und hörten ein Gugguck schreien | der eine fragte | wem doch diese Nachtigall ruffe?«² Ez a változás azonban fokozatosan ment végbe s csak az eredeti típus elhomályosulásával vált lehetővé. A helycsere eleinte csak formális volt, a mennyiben a kakuk átvette az éneklő madár szerepét, anélkül hogy lényegesebb változást idézett volna elő. Ezen a fokon áll Arlotto s a német variánsok egy része. Később a kakukhoz fűződő képzetek mindjobban előtérbe nyomultak, átformálták a történetet és lassanként egy tőle idegen tendenciát vittek bele.

A pör feldolgozásainak nagy száma másfelől összefügg a kor íróinak satirikus hajlamával. A pap, gonosz asszony, diák, csavargó, együgyű vagy agyafúrt paraszt mellett első sorban a klienseit kifosztó ügyvédet és megvesztegethető bírót teszik gúny tárgyává.³

Gerlach kis elbeszélése szószerinti egyezéssel kerül át Christoph Lehmann *Exilium Melancholiae*.⁴ című könyvébe:

Zanck

Zween Bürger | indem sie mit einander | lusts halben | aus dem Thor gegangen | hören sie ohngefähr den Guckguck singen.

¹ L. alább.

² L. alább.

³ Legközelebb áll anekdotánkhoz az osztrigán összevesző sánta és vak története. V. ö. Scipio Glareano, *La Grilliaia*. Napoli, 1668. 401. l., J. B. Schuppilii *Schriften*. Hanau, 1663. 303—4. l. Lafontaine, *L'Huitre et les Plaideurs*. (1671.); Casalicchio, *L'utile col dolce*. 1671, 264 l. Chauvin, *Bibliogr. des ouvrages arabes*. 1897. VII. 38., sokban hasonlít hozzá a mézárós és szücs története, a kik közül az első egy ökröt, a második egy bundát ajándékozik a bírónak . . . »als der Gerichts-Tag angesetzt war—und sie beyderseits vor Gericht erschienen | vermerckte der Metzger | dass der Richter von ihm absetzte | sprach er : Ochse brum ; Nein sagte der Kirschner | er kan nicht brummen | ich hab ihm einen Peltz in Halss gestickt | und ihm das Maul gestopfft.« (Kurtzweiliger Zeitvertreiber . . . durch C. A. M. v. W. 1685, 112 : Juristen u. Advocaten.) L. Schmidt-Wartenberg, *Inedita des Kauffringers*. Germ. Studies. Chicago, 1897. 3 : XIV—V. és M. Montanus, *Schwankbücher* ed. Bolte, 1899 : 63., 609. l.

⁴ *Exilium Melancholiae* Das ist Vnlust Vertreiber Oder Zwey Tausendt Lehrreiche | scharpfsinnige | kluge Sprüche | geschwinde Aussläge | artige Hofreden . . . Strassburg. In Verlegung Lazari Zetzners sel : Erben. MDCXLIII. 595. l. Goedeke, 3² : 265., nem egyéb, mint L. Garon *Le Chasse-ennuy-jének* (Paris, 1628.) fordítása. De Garonnál hiányzik a pör. V. ö. Gerhardt, 43 l.

Da sihet einer den andern an | vnd lachen | welchem vnter den beeden der Vogel singe | oder welchem von den beyden er einen vblen Ehestand verkündige? fangen desshalben an sich mit einander zu schänden vnd zu schmähen | gehen auch für den Richter | vnd verklagt einer den andern. Es wird der Process angestellet: in welchem | als sie beyde etwas Gelt angewendet hatten | wurde jhnen endlich dieser Bescheid gegeben: Es habe der Guckguck keinem andern | sondern jhme selbst gesungen | vnd hat sie also von sich gelassen.

Érdekesebb és részleteiben közel áll a Dumoret-féle szöveghez L. Talitz von Liechtensee feldolgozása,¹ mely világosan és jellemzően mutatja a változatsor párhuzamosságát. Az éneklő madarat ugyan már kakuk helyettesíti, mint Arlottónál, de hangját még kedvesnek találják. A pörlekedő felek barátok, egymáshoz való viszonyuk tehát itt meg van határozva, s az éneket mindegyikük magára vonatkoztatja. Új elem a fa alatti ítélezés s a felek kibékülése. A történet színhelye Lotharingia. »Zween Lothringer | die sehr gute Freunde waren | reyseten mit einander vber Feld | vnderwegen sass ein Guggauch auff einem Baum | vnd sang sein lieblich gesang | da wolt je einer den andern vberreden der Guggger hette jhme gegugget | vnd als keiner dem andern nach gebē wolt | geriethen sie erstlich zu Scheltworten | vnd folgends zu Streichen | schlugen vnd verwundeten einandern sehr vbel | also dass man sie in den nechts gelegnen Dorff curiren müsste: darauff sie bey selbigen Richter ein Rechthandel anfiengen | vnd allda durch selbigen Richters List so lang mit rechten vnd Trölen auffgehalten worden | biss sie vmb ihr Gut kommen | entlichen führet der Richter | beyde auff die Strass zu dem Baum da der Guggger gegugget hat | und fragt sie auff welchem Ast der Guggger gesässen? vnd als sie vngleiche Meynungen hatten | sprach er | ist er nit auff disem mittelsten Ast gesässen: sie sprachen ja | da wand sich der Richter zu dem einen vnd sagt: der Guggger hat dir nicht gegugget | hernach zu dem andern | so hat er dir auch nicht gegugget | sondern er hat mir gegugget | da waren die zween entscheiden | machten Friden | vnd trancken mit einander. — Der Richter möcht wol sagen der Guggger het jhm gegugget | dann die Federn von den zweyen waren jhm geblieben.«

Gerlachot fordítja a latin *Democritus ridens*.²

Aliena saepe aliis prodest stultitia.

¹ Kurtzweiliger Reyss gespahn Darinnen Schöne schimpffliche Historien und Geschichtē von allen Ständen der Welt begriffen. Colligirt von Johann L. Talitz von Lichtensee. Allen Reysenden zu lieb in Truck verfertigt... Durch David Hautt Buchhändl in Wien und Luzern. Anno 1645. 24. 1. No. XV.

² Democritus Ridens sive campus recreationum honestarum. Cum exorcismo melancholiae. Amstelodami, MDCXLIX. 217. 1.

Cives duo una animi recreandi caussa extra urbem progressi, cuculum forte audiunt more suo coccyssantem. Heic alter alterum risu intuere, utri avis illa cantaret, id est, utri parum faustum ac pudicum matrimonium nunciaret (qui enim Cuculi nominentur, notum est) inter se contendunt, & ad convitia, ut fere fit, deveniunt; adeoque ipsum adeunt judicem & de facta sibi ab altero injuria conqueruntur. Instituitur lis seu processus, in quem quum uterque pecuniae aliquid impendisset, Judex eam sententiam tulit, Neutri, sed sib soli Cuculum illum coccyssasse: sicque eos dimisit.

Szintén Gerlachból merít, de önállóbb Georg Philipp Harsdörffer, a *Poetischer Trichter* halhatatlan írója:¹

... Zween Gevattern gangen mit einander über Feld | und hören einen Kukuk schreyen. Der eine sagte | dass der Gukuk wegen dess andren schreyen müsse: Der andre sagte | dass er ein ehrliches Weib | [habe] und dass dieses Geschrey jhn betreffe: Über diesem Zank kommen sie für den Richter. Der Richter weiste sich zur Schriftlicher Handlung | weil die Sache Ehre und einen guten Namen betreffe | etc. Nachdem sie nun viel Gelt verrechtet | ergethet das Urtheil | dass der Gukuk nicht geschryen wegen dess Klägers | auch nicht wegen dess Beklagten | sondern wegen dess Richters Urtheilgelds | wegen der Advocaten | Procuratoren | Gerichtschreiber und Fronbotten | etc. Gebühr. Dieses Urtheils haben sich beede Partheyen bedankt | unnd abschrift begehrt. Hieraus ist das Sprichwort erwachsen | dass wann einer ohne Ursach eine Rechtfertigung anfängt | dass man zu sagen pflegt | es hat ihm der Gukuk geschrien.²

A pörnek legkülönösebb és Arany előtt legterjedelmesebb feldolgozása a Magyarországon is több ízben megfordult, steieri születésű osztrák Matthias Abelétől való.

Abele³ érdekes képviselője a XVII. század közepe táján virágzó félig mulattató, frivolitásra hajló, félig didaktikus irodalomnak.

A század formabetegsége, compilerikus kedv, nagy olvasottság, idézetek és címek hihetetlen egymásra halmozása,

¹ Der Grosse Schau-Platz | Lust- und Lehrreicher Geschichte. Das erste hundert. Mit vielen merckwürdigen Erzehlungen | klugen Sprüchen | scharffsinnigen Hofreden | neuen Fabeln | verborgenen Räthseln | artigen Schertzfragen | und darauf wolgefügten Antworten | ausgezieret und eröffnet. Durch ein Mitglied der Hochlöblichen Fruchtbringenden Gesellschaft. Franckfurt | bey Caspar Rötteln ... Im Jahr 1651. II. XXXIII No. 9. 128. l. V. ö. J. Tittmann, Die Nürnberger Dichterschule. Göttingen, 1847., 83. l., F. W. Barthold, Geschichte der Fruchtbringenden Gesellschaft. Berlin, 1848. 241. s k. lk.

² L. Schau-Platz. V. 124. l. CLIX. No. 6: Cocu oder Guckuk.

³ H. Halm, Volkstümliche Dichtung im siebz. Jahrhundert. I. Matthias Abele. Weimar 1912. (Munckers Forschungen zur neuern Literaturgeschichte. XL.)

együttal azonban a népies nyelv frissesége s kétértelműségekben gyönyörködő humora jellemzik az író. Művei számos mese-tárgyat és elkallódott történetcsirát őriztek meg a XVIII. század végeig s a XIX. elejéig, mikor rationalistikus eltorzításban vagy romantikusan átformálva új életre keltik őket. Abele *Vivat Unordnungja*¹ verset és prózát keverő formátlanságával, iróniájával, s élükre állított jeleneteivel a korai romantikusokat juttatja eszünkbe. Furcsa rímű versekkel állít benne emléket Zrinyi Péternek, Nádasdinak és Frangepánnak,² kiknek sorsa annyira foglalkoztatja az egykorú írók és olvasók érdeklődését, hogy alig van regény vagy gyűjtemény, mely ne emlékeznék meg róluk.³

A *Metamorphosis Telae Judicariae*⁴ a világ legfurcsább és legbonyolultabb jogi eseteinek gyűjteménye, a későbbi Pitavalok őse. Salamon ítéletétől, a barátság mondájától, a vendégét kolbászsal megölő vendéglős történetéig alig van olyan czéljaira alkalmas vándortárgy, melyet föl nem dolgozott volna. Bánkban történetét, melynek e korban tíz eddig ismeretlen földolgozására akadtam, mint az önvád ritka példáját jeleníti meg.⁵ A kakukpórt törvényszéki jelenetté alakítja át, melynek szócsűrési és idézetekkel teletűzdelt következtetései a scholastika bonyolult fejtegetéseire emlékeztetnek.⁶

Casus X.

Es giengen zween Nachbarn | miteinander über Feld | und hörten einen Gugguck schreien | der eine fragte | wem doch diese Nachtigal ruffe ? mir nicht | sagt der ander | aber vielleicht dir | warum gleich mir | replicirt der erste | du Nachbar must ein Schelm seyn | wann du gegen mir mit solchen ungleichen Argwohn schwanger gehest | was ? ich bin ehrlicher Mann | und habe ein ehrliches | treues | keusches und eingezogenes Weib | und wil schwören für sie | dass deme also | (a) ich vermein vielmehr | dass der Gugguck dich | mit seinem Geschrey getroffen

¹ *Vivat Unordnung!* Das ist Wunder. Seltzame | niemals in öffentlicher Druck gekommene Gerichts: und ausser Gerichts: doch wahrhaftige Begebenheiten | Meistentheils aus eigner Erfahrung zusammengetragen . . . Durch Matthiam Abele. Anno 1669 s köv. évek.

² *Vivat Unordnung.* IV. Theil. Nürnberg, 1673. 50. l. s köv.

³ L. Hammer-Purgstall regényét is: *Die Gallerin auf der Rieggelburg.* Historischer Roman mit Urkunden. Von einem Steiermärker. Darmstadt, 1845. (II. r.) Goedeke, Grundriss. 7²: 768.

⁴ *Metamorphosis Telae Judicariae.* Das ist: Seltzame Gerichtshandel | und darauf erfolgte Bescheid und End-Urtheil: Zusammengetragen | und mit lustigen Anmerkungen gezieret | Durch Matthiam Abele . . . Nürnberg, 1652. I—II. Utolsó kiadása 1712-ben jelent meg.

⁵ Pars II. (1654.) Casus XXII. 483—492. l. forrása Lauterbeck: CXCIIIb—CXCIXb.

⁶ Pars II. (1654.) 314—320. l.: Zweyer Nachbarn angesponnener Rechtshandel über dem Gugguckgeschrey. Rövid említését l. *Ethnographia* 1890. I. 57—58. l. (V. S. Arany János Fülemiléjének eredete.)

habe | es kan seyn | es kan nicht seyn (duplicirt der ander) doch verwundere ich mich | dass du gleich so härbschöllig | und gleichwol darbey so Andächtigt werdest | dass du gar einen Ayd | auf gewiss und ungewiss | hinein schwören wilst | ich meines theils weiss nichts von euch | als Ehr | liebs und guts | doch | was doch? effutirt der ander | du bist und bleibst so lang ein Schelm und Ehrendieb | biss du das viel in sich begreifendes (*doch*) beweisest.

[(a) Es ist gefährlich | ein Urtheil zu schöpfen | noch gefährlicher einen Ayd zu schwören | über ein Ding | so remotis arbitris im finstern geschicht | und da man die Zeugen weder ad audiendum, noch videndum, noch referendum erfordert | sondern die Sach allein blintzlingen abdrischet | wann aber je aus lauter übergender Andacht | der Mañ hinein schwören will | so ist zur Verhütung grösseren Vbels | rahtsamer | dass man ihme anstat des Crucifix und brennenden Kertzen | das roht Marmorsteinerne Bild | so im Eingang des Freydhoffs | bey S. Stephans Kirchen | zu Wien | auf der rechten seiten zu sehen ist | auf: und fürsetzte | daselbst er | zur Beförderung seines Vorhabens | den wunderlichen Fingerzeig abnehmen: und sich darnach regulirn kan | alda ist zu sehen | dass ein Weib ihrem Ehemann | so für sein Kind schwöret | hinterrucks den Narren sticht].

Worüber beede litiganten für Gericht kommen | und wil ein jeder Ankläger seyn | biss endlich der eine herfür gemürmelt.

Klag.

Er wölle wissen | was das zugesetzte Wörtlein (*doch*) bedeute | solte dasselbe einen üblen Nachklang nach sich ziehen | so müsse seine Gegenpart | als ein öffentlicher Verleumder gestrafft werden | hätte aber solches Wörtlein einen guten und ehrlichen Verstandt | so begehre er eine runde Erläuter- oder Erklärung.

Antwort.

Was? ob er gegen den Argwöhnischen Kläger | auf der Dolmetscherbanck sitzen müsse? ob er ein Auffänger | der sonst in Wind hinlauffenden Wort seye? Wer denselben zu solcher Häfftlenmacherey bestelle? ob nicht genug | dass er ihme allbereit die vermessene retorsion zurück und in den Busen gerieben? | und darüber noch mit Schelmen und Dieben herumgeworffen? gleichsam er Beklagte | von dessen Laster-vollen Goschen | zerrissen werden müste.

Replie.

Er bleibe bey seiner Klag | ein für allemahl | und könne nicht ruhig seyn | biss er das vorgeworffne Wörtlein (*doch*) und dessen Ausslegung wisse.

Sonsten habe er gar billich den Beklagten | einen Schelm und Ehrendieb gescholten | weil der Gegentheil gleich Anfangs auf ihne des Guggucks Geschrey aussgedeutet | hiedurch ihme und seinem Weib | die Ehr (b) geschmählert | und vielleicht gar ein übels Hausen angestiftet (c) ja einmal ein Hertzbrechenden Schmerzen nach sich ziehe (d).

[b, c, d, latin citatumok].

Duplic.

Weil er | durch die nachgefolgte Erklärung | die erste ungleich aufgefangne Bezüchtigung | auch sonsten mit dem unverletzlichen termino (vielleicht) aufgehebt | als habe dem Kläger keineswegs gebühret | aufs neue einen Scheldhandel anzuspinnen | und weil doch der Kläger die Auslegung des (*dochs*) haben wil | so erkläre er sich noch mahlen | dass er von beeden Ehleuten nichts | als Ehr und Guts wisse | *doch* könne er hierauf nicht schwören | weil seine Nachbarn auch darüber nicht schwören wollen | sondern sagen | dass wol öfter ichtwas waar seye (doch den Kläger noch die seinige im Geringsten gemeint) das *doch* nicht bewisen werden könne.

Triplic.

Was | was? thue: thustu mich etwas zeihen | du du schelm?

Quadruplic.

Ey der Herr erzörne sich nicht | der Herr ergebe der vorgesetzten obrigkeit | die schuldige Ehrerbietung | ich zeihe den Herrn nichts | allein wird mich ja niemand zum schwören benöhtigen | vielleicht würde ich einen falschen oder gerechten Ayd in euer Seel hinein schwören | ey der Herr behalte den schelm bey: und für sich | ich brauche dergleichen unnützes *Confect* nicht | der Herr stosse nicht an | es möchte sonsten ein Actäonische Hirnschaal etwa | und nicht etwa herabfallen. (h).

[h. idézet aqu. sz. Tamásból.]

Ein-streien.

Ach! ach! muss ich dass hören | und darf nicht darein schlagen?

Antwort.

Bey Leib nicht | es ist verboten.

Silentium.

Worüber das Gericht sich ausserist *interponirt*, beede Grein-Säu zu vergleichen | zumahlen aber dieselbe sich hierzu nicht bequemeten: sondern nur Rechtliche Erkantnuss haben wollen | seynd beede Theil | weil die *action* einer mehreren

importanz, und hierauf das gröste Kleinot des Lebens | nemlich | die Ehr und Guter Nahme beruhete | zu dem ordinari Stand | und Weg des Rechtens | vermittels einer schriftlich angeordneten Verfahrung gewiesen : und also der Papierenen Streitkunst unterworfen worden | als nun alles der Ordnung nach | mit kostbarer Mühe und Unkosten vollführt | hat man auch *definitive* erkennt.

Abschied.

Fürs erste | werden die beederseits vorgeloffne Schmachwort | hiemit *ex officio*, neben den Gericht*expensen* aufgehebt | und beede Partheyen durch gebung der Hände | zu guten Freunden gesprochen | um dass aber | fürs andere | dieselbe sich unterstanden | wegen einer so geringfähigen Sach | zuwider aller christlichen Bescheidenheit | gegen einander hohe und nachdenckliche Ehrnverletzungen | unverschont auszugesessen | und damit ihre unschuldige Ehe-Weiber einzumengen | als sollen sie zu wolverdienten Straff | 40 Reichsthaler bezahlen : und eher nicht von dannen gelassen werden. Und weil drittens | hieraus erscheint | dass der Gugguck | weder dem Kläger | noch dem Beklagten | sondern dem Richter und den andern untergeben Feder und Dinten-Genossen geschrien | als sollen beede Partheyen | in Verdolmetschung der Vögel-Zungen | fúrohin sicherer gehen.

Diesen *Casum*, beschreibt ein Mitglied der höchlöblichen Fruchtbringenden Gesellschaft | der Spilende | in seinem grossen Schauplatz Lust- und Lehrreicher Geschichte.¹

Abele forrása Harsdörffer, ki a Fruchtbringende Gesellschaft »Spilende«-je. De Abelét elsősorban a történet jogi oldala érdeklí. Az anekdota maga, a madárhang s az érte folyó vita, mellékessé lesz s csak keretéül szolgál a drámai hatássósággal megírt dialogusok és okfejtések lánczának, mely a kétértelmű, de sokat sejtető »*doch*« szócška körül helyezkedik el. A kakukhang révén az asszonyi becsület bebizonyíthatóságának lehetetlensége kerül a tárgyalás középpontjába. Nem marad el egyetlen egy érv sem, melyet az ügyvédi raffineriával szembeállított vád és védelem támogatására fel lehet hozni.

Abele feldolgozása meglepő formájával irodalmi kuriózum. A pörben rejlő komikumot jobban ki tudja aknázni és hatásosabbá fokozza, mint előzői, az által, hogy a rendszeres törvényszéki tárgyalások sémái szerint építi fel szatirikus rajzzá. A befejezés újra visszatér az anekdotához, s a keret a bíró formulaszerű ítéletével zárul. A felek replikái, a nagyképű bíró alakja csak Christian Weise (Curieuser Körbelmacher. Görlitz, 1705. s talán még inkább : Ungleich und gleich gepaarte Liebes-Alliance. U. o. 1708.), a hatása alatt keletkezett *Der schlimme*

¹ A későbbi kiadásokban elmarad a Harsdörfferre való hivatkozás.

Causenmacher (Denen rechtschaffenen Advocaten zur Belustigung Denen Bösen aber zur Warnung. Leipzig 1701.) sokkal durvább népies jeleneteivel és alakjaival, vagy Joh. Riemer *Lustige Rhetoricájának* (Merseburg 1681.) groteszk példáival állíthatók egy sorba. A komolykodó forma és póz alatt rejlő gúny csak akkor válik igazán szembetűnővé, ha a *Metamorphosist* az érdekes jogesetek egy másik, sokat olvasott, de tudós pedanteriával összeállított gyűjteményével, Justus Oldekop *Observationes Criminales Practicae*jével, hasonlítjuk össze, melynek első kiadása 1654-ben jelent meg Brémában.

A Gerlach-féle kezdetlegesebb típushoz vezet vissza Zingref-Weidner (1655).¹

Richter.

Zween giengen durch einen Waldt | in welchem ein Guckguck sein gesang | Guckguck | sange | da sagt der eine zu dem andern | höre wie der Guckguck ruft | der ander diss vbel auffnehmend (dann man sonst einen Guckguck nennt | der einem andern sein Weib lehnt) fieng ein Process gegen jhn an | der ein bracht diss | der ander jenes vor ; Als sie lang gericht | vnd sich schier darüber verarmet | wolten die Procuratores nicht länger dienen : die Richter sehend | dass sie nicht mehr zu geben hatten | gaben die Sententz | dass der Guckguck seinen Gesang gesungen | vnd wann sie könten | solten sie denselben vor die Gerichtsbanck bringen | so wolten sie jhn verhören | vnd abfragen | ob er jemand damit gemeint ; ward also der Process geendigt | vnd mochten die den Guckguck suchen | aber nirgends können antreffen. Man kan leicht vmb ein taubentreck ein Krieg vnd Rechtshandel anfangen | vnd so leichtlich nicht wieder niederlegen.

Harsdörffer anekdotáját veszi alapul Joh. Praetorius (H. Schultze, 1630–1680), ez a sokat író költő és polyhistor, ki Goethere gyakorolt hatása és Rubezahl-története révén ma is élő alakja az irodalmi hagyománynak, noha még mindig nem íródott meg róla az a kimerítő monographia, melyet már Zarncke követelt.² Minket nem csak kultúrhistoriai szempontból, ha-

¹ Teutscher Nation *Apophthegmatum*, Das ist | Deren in den Teutschen Landen Wehr-Lehr-Rehr-Weiber-stands Personen | Clerisey Hof- vnd Schalcksnarren | Schulbossen | Vmb-vnd Vffschriften | Denckwürdiger Gülden- vnd Silber-müntzen Teutscher Potentaten vnd Herrn | neben deroselben Ausslegung | Lehrreiche Reimen der alten Teutschen | Alte Hieroglyphische Gemähde | Bilder | so vor etlichen Hundert Jahren gemacht . . . *Vierdter Theil*. Auss allerhand Schrifften | Büchern | mittheilung anderer Leute | täglichen Zumerckungen vnd anhörungen zusammengetragen Durch *Joh. Leonhardum* Weidnerum, Palatinum, der Schule zu Heydelberg Rectorem. Gedr. zu Amsterdam, Bey Ludw. u. Dan. Elzeviern. 1655. 31.

² Fr. Zarncke, Joh. Praetorius, ADB. 26. 520–29.

nem magyar vonatkozásai miatt is érdekel.¹ A kakukpört *Abentheuerlicher Glücks-Topf*-jában mondja el.² Forrása Harsdörffer.

Dess Guckucks Geschrey | ob es glücklich oder unglücklich?

Vnglücklich sagen die jenigen | so den Guckuck nach S. Johannes Tage hören schreyen ; Denn er soll alsdenn Theurung andeuten . . . Aber vom Glücke zu einer andern Zeit lautet folgende Geschichte auss Harsdörffers grossen Schauplatze Lust- und Lehr-reicher Geschicht part. I. cap. 33. § 9. p. m. 128. Diesem setze ich nach | die fast lächerliche Rechtfertigung wegen dess Guckucks. Zween Gefattern giengen mit einander übers Feld | und hörten einen Guckuck. Der eine sagte | dass der Guckuck wegen dess andern schreyen müsse : Der ander sagte | dass er ein ehrliches Weib habe | und dass dieses Geschrey ihn betreffe : Über diesen Zanck kommen sie für den Richter. Der Richter weisete sie zu schriftlicher Handlung | weil die Sache | Ehre und einen guten Nahmen betreffe etc. Nachdem sie nun viel Geld verrächtet | ergethet das Urtheil | dass der Guckuck nicht geschryen wegen dess Klägers | auch nicht wegen dess Beklagten | sondern wegen des Richters Urtheilsgelds | wegen der Advocaten | Procuratoren | Gerichtschreiber und Fronbotten | ec. Gebühr dieses Urtheils haben sich beede Partheyen bedanckt | und Abschrift begehrt. Hierauss ist das Sprichwort erwachsen ; Dass wann einer ohne Ursach eine Rechtfertigung anfängt | dass man zusagen pflegt | es hat ihm der Guckuck geschryen.

Fejlődés és irodalmi szempontból Praetorius kis elbeszélésénél is kevesebbet jelent a ma már teljesen elfelejtett Ernst Wolgemuth,³ a ki Praetorius-szal egyidőben, de Talitz szerint írja meg a furcsa esetet.⁴

Guckuck singt vor einen Richter.

Herman bind das Stroh | und Jost Drösch auss | giengen einsmals am Sontag spatzieren durchs Feld | da sie nun einen

¹ Turcicida oder der vielfach vorgeschlagene Türcken-Schläger. Zwickau, 1664. cz. műve kritikái áttekintését adja az 1664-ig megjelent török-magyar háborúkra vonatkozó könyveknek.

² Der Abentheuerliche Glücks-Topf | welcher in Hundert und achtzehn beschriebenen Aberglaubischen Zetteln bestehet | womit die wahnwitzige Welt sich bereichern und ihre Wohlfahrt erkündigen oder befestigen wil. Aber | wie falsch u. betriegerisch solche plutonische Karte sey | lehret allhier in der Widerlegung . . . M. Johannes Praetorius, Zetlingâ-Palaeo-Marchita. P. L. C. 1669. 455. l.

³ L. Goedeke. 3²: 266.

⁴ 500 Frische und vergöldete Haupt-Pillen | Oder : Neugeflochter Melancholie Besem. Das ist : Funffhundert ausserlesene Antiquitäten | lustige Schwäncke . . . verordnet von Ernst Wolgemuth | Der Paracelsischen Geheimen Curir-Kunst der Melancholie Doctorn und Professorn zu Warhausen in Warnethal. Eingeschächtelt im Jahr 1669.

Guckguck höreten das erstemal auff dem nächsten Baum singen | sagte ein jeder | der Guckguck singe ihm zu Gefallen | von den Worten kams endlich zu den Streichen | und trugen beyde blutige köpff davon. Als solches dem Richter angezeigt ward | straffte er einen jeden umb 3. Reichsthaler ; damit die beede Herren wüsten weme der Guckguck zu Ehren gesungen | baten sie den Richter | er wolte doch den Spruch geben | damit sie nicht etwa einander in die Haar kämen. Der Richter lachte der Narren und sprach : Er hat für euer keinem | sodann für mich gesungen. Meynte dass der Guckguck mit seinem Gesang ihme die 6. Thaler zugesungen. *Nocumenta Documenta.*

Határozottabb irodalmi formára való törekvésben és hatásban Abelét csak kései kortársa, Abraham a Sancta Clara (Ulrich Megerle, 1644—1709)¹ közelíti meg, kivel bezárul a XVII. század népies osztrák íróinak, Hippolyt Guarinoninak, Jan Rebhunak (Huber) és Wolfg. von Willenhagnak érdekes sora.² A pört *Huy und Pfuy der Welt*³ cz. művében mondja el. Orbis pictus-szerű, népies-diadaktikus tendenciájú, az embert és környezetét, az állat-, növény-, ásványvilágot, a légkör jelenségeit kedves elbeszélésskel és képekkel illusztráló könyv, melynek mintái az Alemandfordító Aegidius Albertinus *Hirnschleiffere* (München 1618.) vagy J. G. Schiebel *Neu-erbauetes erbauliches Lust-Haus-a* (Leipzig 1685.) lehetnek. A képeket, melyeknek népies alakjai különös ellentétben állanak a barokk vonalvezetéssel s a háttér classicistikus tájaival, latin és rimes német versek magyarázzák. Minden fejezet két : egy elméleti biblia-hangulatú s egy hozzátartozó novellistikus vagy anekdotikus részből áll, melyeknek során halkított frivolitásokkal előkerül a XVII. század legtöbb tréfája.

A kakukhangnak gazdag termést jósoló jelentése van ; a pör szereplői földművesek, kik szép tavaszi időben s szántóföldön vesznek össze. A tárgyalás és ítélet tipikus. Az anekdota a szántóföld leírására következik.

Fabel.

Bey schöner Frühlings-Zeit sind ihrer Zween auf das Feld spazieren gegangen | allwo sie in dem nächsten Feld einen Gugu schreyen gehöret | darauf alsobald einer gesagt | Holla ! der Gugu schreyet für mich | und propheceyet mir heuer einen reichen Schnitt auf meinem Acker ; Der andere widersetzte es

¹ L. Abraham a Sancta Clara von Th. G. v. Karajan. Wien, 1867. és W. Scherer, Vorträge und Aufsätze. Berlin, 1874. 147—192. l.

² V. ö. A. Pichler, Oesterreich.-Ung. Revue, XI. 35. s k. lk. F. Bobertag, Geschichte des Romans. 2, 134., 2, 148. 248 l.

³ Huy ! und Pfuy ! Der Welt. Huy ! Oder Anfrischung zu allen schönen Tugenden : Pfuy Oder Abschreckung Von allen schändlichen Lastern : Durch unterschiedliche sittliche Concept Historien | und Fabeln vorgestellt. Nürnberg, 1707. Der Acker. 45—46. l.

mit Nein | sondern der Vogl schreye | und weissage für ihm Glück | die zanczten dergestalten untereinander | dass sie in die gröste Schmach-Reden ausgebrochen | also zwar | dass sie musten die Sach vor dem Richter ausmachen : Der Richter vermög seines Amts | höret beeder Klagen an | und schmiedet einen zimlichen *Process* heraus | welcher sehr viel Geld gekostet | endlich ruffte er die zwey wieder zu sich | und tråget ihnen mehrmahl den Handel vor | meine liebe Leute | sagte er | der Zweyspalt | so unter euch entstanden | ist dieser | indeme ein jeder unter euch will behaupten | der Gugu habe für ihn geschryen | und ihme eine reiche Fexung von seinem Acker vorgekündet | die Sach hab ich wohl und reifflich bey mir überleget | *Visis, videndis et cognitis, ut de Jure est, cognoscendis* etc. Also sprich ich den *Sentenz* und letztes Urtheil | dass der Gugu weder für einem noch dem anderen habe geschryen | zumahlen ihr leere Beutel darvon traget | mir aber ist hierdurch der meinige angefüllt worden. Dergleichen Geldgierige Richter giebet es noch sehr viel | welche sich mit fremden Blut anfüllen | wie die Lassköpff der Bader | Sie sind fast beschaffen | wie eine Mühl | die so lang gehet | wie lang sie Wasser : Wer sie den Schwammen vergleichet | thut garnicht unrecht | dann dessen Natur ist nur saugen und an sich ziehen : Wer ohne schmieren zu ihnen kommet | richt ebensoviele | als die fünff thõrlichten Jungfrauen bey des Himmels-Thür | die keinen anderen Willkomm erhalten | als das *Nescio vos* ; Wann der *Dativus* vorgehet | so hat sich der *Accusativus* nicht viel zu fürchten ; Wer bey Denari würfft | der hat schon ein gewonnenes Spiel. Wann man an dero Thür mit Geld anklopffet | so springet sie für sich selbst auf ; Wann bey ihnen das Offertorium ist | da lasset sich die schönste Muteten hören.

Abraham a Sancta Clara hatása a XIX. században sem halványul el (Schiller, Scheible), Abele a romantikus Brentanónak kedves olvasmánya, egy verse a *Wunderhorn*-ba is átkerül, de a bécsi augustinussal megszakad a német feldolgozóknak ismert sora. A soproni *Nouvelle Grammaire Française et Hongroise* (1763.) néhány sora, mely a történetet összesűrítő rövidségével is elszigetelten áll, csak az anekdota meglétét bizonyítja a XVIII. század második felében.

3. A magyar irodalomban két előzője van Aranyinak. A tárgy első feldolgozója a Pfeffelt fordító erdélyi Hegedüs Sámuel. Tanult paedagogus, de középszerű poéta. *Kinek szól a kakuk* cz.¹ versére, mely minden valószínűség szerint fordítás németből, Hegedüs István mutatott rá.² A pör színhelye török föld, Smyrna vagy Morea, a pörlekedők egy zsidó és egy görög, ügyük kadi elé kerül, piaszterrel fizetnk — de ez a keleti milieu

¹ Hegedüs Sámuel Poétai próbái. Kolozsvár, 1837. II. 44. l.

² Egy adoma vándorútja. Budapesti Szemle 1891. 68 : 461. l.

nem vall szükségképen keleti forrásra, mert requisitumaival együtt teljesen megfelel a kor keletieskedő divatjának. A keleti tárgyak nagyrésze különben is francia közvetítéssel került a német irodalomba, s Hegedüs mintája gazdag német hagyományra támaszkodhatott.¹ Lényegesebb, hogy Hegedüs kakukpöre az anekdota első verses feldolgozása — a mi Abele *casusa* óta az egyetlen formai haladás — s ha nem emelkedik is felül a Dumoret-féle változaton, melyhez legközelebb áll, néhány új vonással való bővülése tagadhatatlan. A görög és Judás, a zsidó, tőzsomszédok, mint Aranynál, pörlekedő természet mind a kettő :

kiknek

Nem volt vége pereiknek
Mint szomszédok szokának,

s így a madárhangon való összeveszés meg van okolva. Kakuk helyett fülemile szerepel: ezzel helyreáll az eredeti állapot, s megszűnik a kakuk alakjának s a kedvesen hangzó vitás madár-éneknek ellentétessége. A fülemile a »közkeretben határnak tett fán« énekel :

Judás mond: »nekem énekel«.

»Biz az nekem!« a más felel
S a kő mindjárt repüle.

A pör lefolyása rövid, de tipikus; a bíró magának ítéli a fülemile énekét, a görögöt kilenczszáz, a zsidót ezer piasztterben marasztalja el:

»Két szamarak! higyjétek el:
Egyedül nekem énekel
A kicsiny fülemile.

Görög kilencz száz piaszttert.
Judás te fizethetsz ezert
S ezzel a per eldüle.

Világosan látni a Hegedüstől Aranyhoz vezető vonalakat. Az erdélyi poétát azonban Aranyra gyakorolt hatásában kiegészíti Sárosy Gyula *Az egyszeri szolgabíró* cz. versével,² mely valószínűleg még költeményeinek 1858-iki kiadása előtt megjelent valamilyen folyóiratban.³

Sárosy Hegedüstől függetlenül, sőt ellentétben vele, a kakukot szerepeltető típust újítja meg. A magyar szolgabíró ellen irányuló szatirája az anekdotát csaknem teljesen elejti. A kakukhang gazembert jelent. De nem is a hang, hanem a gazemberségnek hozzáfűződő képzele teszi a pör tárgyát. A bevezető helyzet Abraham a Sancta Clarára emlékeztet. A két paraszt kapálás közben hallja a kakukszót, »jóslatképen« mindenik másikára fogja; összevesznek, kapanyéllal támadnak egy-

¹ L. P. V. Delaporte, *Du merveilleux dans la littérature française sous le règne de Louis XIV.*, Chap. II.

² *Költemények*, Pest, 1858. 166—170. l. V. ö. Hegedüs, *Bpesti Szemle*. LXVIII. és Versényi György, *Magyar Polgár* (Kolozsvár) 1902. 50. sz.

³ Hegedüs i. h. — Versényi szerint már Reviczky is egybevettette Arany Fülemiléjét Sárosy versével a *Fővárosi Lapokban*.

másra, majd a jóllakott szolgabíróhoz mennek panaszra. Az anekdotikus elemek közül valójában csak az ítéletet anticipáló megvesztegetés maradt meg. Az egyik paraszt elmondja a »kakukszólást« s könyöki a zsebbe nyúl:

»Ne sajnáljon törvényt tenni,
Szépen kérem ez egyszer!«

»Jól van fiam, átallatom:
Nem te vagy a gazember.«

Jön a másik paraszt, a jelenet megismétlődik, s a felek újból megkenik a bírót. Az ítélet a traditio értelmében meglepő fordulattal, de nem a megmerevedett csattanóval zárul:

Halljátok meg ítéletem,
Béke legyen köztetek —
Adjatok kezét egymásnak:
Bárha megütöztetek.

Ti derék emberek vagytok,
Mondom nektek még egyszer:
Mert a kakuk nekem szólott,
En vagyok a gazember.¹

Az Arlotta tréfájára következő feldolgozások, egy-egy új, rendszerint torzító vonással bővítik a típust, de igazi fejlődést nem mutatnak. S úgy látszik, mintha Aranynál is inkább csak külső, formai gazdagodásról lehetne szó. *Fülemiléjének* nincsen olyan részlete, mely valamilyen módon ne lenne előkészítve. A verses formát megtalálja Hegedüsnél; tőle veszi a fülemilét, a pörlekedők tőzsomszédságát, a két kert határán álló fát, Sárosytól a megvesztegetés módját. A szatirikus tendentia együtt jár a tárggyal s változatról változatra öröklődik. Magyar viszonyokra Sárosy alkalmazza. Sőt, az Arany magyar előzőinél hiányzó részletekre — a bírói tárgyalásra, a jogi könyveket és minden írást széjjeltúró két prokátor alakjára — is megvan az epikai hitel. A nem túlságosan productiv képzeletű Aranynak azonban szüksége is volt erre a részletekben való praeformáltságra. De ő mindezt, már a tárgyban rejlő s költőileg értékesíthető elemet, melyet a kis compilerok ötletszerűen felhasználtak, nem mozaikszerűen állítja össze, hanem kikristályosítva úgy illeszti bele szatirikus rajzába, hogy a művészi szükségszerűség hatását keltik. Elárasztja technikájának teljes gazdagságával, pedig a *Fülemile* nem is tartozik formailag szigorúan zárt versei közé. A furcsa rímeknek, a hosszabb és rövidebb soroknak szeszélyes játékát nem véletlen hangulat, hanem ugyanaz a következetes művészi tudatosság irányítja, mely Heine dalainak látszólagos pongyolaságát is megérteti velünk s a rövidéletű magyar nyelvaesthetikának virágkorában a hangfestés példáiért nem kellett volna idegen írókhoz fordulnia. (A *Fülemile* éneke.)

Arany főforrása Hegedüs, de már egyszerű stílusanalysis és összehasonlítás is rávilágít az ügyetlen erdélyi poetától való függő függetlenségére. Átveszi pl. Hegedüsnek e két sorát:

*Kerten által mint a kutyák
Egymást jól öszverángatják,*

¹ Sárosy német forrásból meríthetett.

de nemcsak részletesebbé teszi a hasonlatot, hanem teljesen jelentéktelenné látszó változtatásokkal (kert h. sövény, öszve-rángat h. összehorgol) fokozza a szemléletességet :

*S a két ház, kicsinye nagyja
Összehorgolnak keményen ;
Mint kutyájok a sövényen*

Innen és túl összeugat
S eszi mérgében a lyukat ;

vagy Hegedüsnek e három sorából :

Judás mond : nekem énekel,
Biz az nekem ! a más felel
S a kő mindjárt repüle,

szinte Callot virtuositásával rajzolja meg a szomszédok veszekedését, mely szóharczon kezdődik, s karón és ütlegeken végződik. Hegedüs verse éltelen retorikai kérdéssel zárul :

Ti, kik ezt megolvassátok
És magatokról tudjátok,
A per mibe kerüle,

Mikor vége volt mindennek,
Ugyan mondjátok meg : kinek
Szólott a fülemile ?

Aranynál ugyane stilistikai forma élesebb íroniának lesz a kifejezője.

De Arany nemcsak magyar előzőivel szemben s nemcsak ennyiben jelent haladást. A régi változatok csak egy irányban mutatnak fejlődést : a változatlanra merevedő típus felé. Dumoret pörlekedői és kadija, Arlotto és parasztjai világosan szemléltetik ezt az átmenetet, a későbbi anekdotagyűjtők pedig — talán önállótlanáguk tudatában is — szigorú következetességgel ragaszkodnak a már kialakult s forrásaiktól átvett típushoz. Dumoretnél a keleti színezet együtt jár a tárgygyal, Arlottonál elmosódva és határozatlanul ugyan, de mégis nyoma van a helyi vonatkozásnak, később helytől és időtől függetlenül folyik a pör, Talitz von Liechtensee Lotharingiája nem sokat jelent, Abelenél és Abraham a Sancta Claránál csak nyelvjárási sajátságok vallanak osztrák íróra, s végül Hegedüs is csak hagyományos keleti díszlettel dolgozik. Arany látszólag szintén megmarad a típus mellett, a mi már a Péter és Pál névben is kifejezésre jut, de a tipikus rajzon belül egyénít, elsősorban az által, hogy a magyar környezetnek Sároshynál talált vonásait kiegészíti és mélyebbé teszi. Péter és Pál minden egyformaságuk mellett különböznek egymástól, s ez a különbség szinte észrevétlenül szűkebb környezetükre is kiterjed. Az anekdota magyar háttérből nő ki és szélesedik szatirává, mely lassanként eltolja s részletes előkészítője lesz az anekdotikus hatás főtényezőjének, a bíró ítéletének. Ez utóbbi arra mutat, hogy Arany Hegedüs és Sároshyn versein kívül talán még egy harmadik forrást ismert, mert ilyen hagyományos formulázottságában egyiküknél sem találhatta.

4. Arany *Fülemiléjénél* valószínűleg későbbi Theodoros Orphanides *Τὸ λάλημα τοῦ κοῦκου* cz. újgörög verse, melyet

már Hegedüs István lefordított volt,¹ s melyet Vértesy Dezső azután újra felfedezett.² A smyrnai származású Orphanides perzsa mesére hivatkozik, s keleti környezetben muzulmánokat és kadit szerepeltet. A vita tárgya baljóslatú kakukhang. A típus a Dumoret-féle változat fejlődési fokán áll, de a keleti forrással való közvetetlen és valószínű kapcsolatnak ellentmond a kakuk alakja, mely a nyugati fejlődés eredménye. Nem lehetetlen azonban, hogy Orphanides tudatosan olvasztotta össze a mesterkéltbb nyugati s a naivabb, de anekdotikus hatásában erősebb keleti hagyományt. Haladást csak a bírónak keletiesen kényelmes és minden élesebb szatirától ment rajza mutat. A forma azonban bőbeszédűségre csábítja az elbeszélőt, s még az öt sorrrá szélesített ítéletet is hatástalanná teszi:

Az (a kadi) méltóságos arczczal így ítél nekik: Haszán!
 Kakukmadárnak hangja — halld — nem szóla az neked!
 S neked se' szól, Oszmán! hanem jól tudjátok meg ezt!
 Ezúttal úgy igaz bizony, bajt én reám hozott!
 Nekem szólott, bizony csupán nékem az átkozott (Vértesy D. ford.)

* * *

Áttekintés kedvéért végül időrendi egymásutánban felsoroljuk a madárfütytypör változatait és feldolgozásait:

1. Keleti alaptípus, XIII—XIV. sz. (Nouv. Journal Asiat. 1834.)
2. *Le Facezie del Piovano Arlotto*. XV. század vége.
3. S. Gerlach, *Eutrapeliae*. 1639.
4. Chr. Lehmann, *Exilium Melancholiae*. 1643.
5. Talitz von Liechtensee, *Kurtzweiliger Reyssgespahn*. 1645.
6. *Democritus Ridens*, 1649.
7. G. Philipp Harsdörffer, *Der Grosse Schau-Platz | Lust- und Lehrreicher Geschichte*. 1651.
8. M. Abele, *Metamorphosis Telae judicariae*. 1654.
9. Zingref-Weidner, *Teutsche Apophthegmata*. 1655.
10. Joh. Praetorius, *Der Abentheuerliche Glücks-Topf*. 1669.
11. E. Wolgemuth, *500 frische . . . Haupt-Pillen*. 1669.
12. Abraham a S. Clara, *Huy! und Pjuy! der Welt*. 1707.
13. *Nouvelle Grammaire Française et Hongroise*. 1763.
14. Hegedüs Sámuel *Poétai próbái*. 1837.
15. Sárosy Gyula, *Költemények*. 1858. (Valószínűleg korábbi.)
16. Arany János, *A fülemile*. 1854.
17. Th. Orphanides, *Tó λάλημα του ζούκου*. (?)

TROSTLER JÓZSEF.

¹ Budapesti Szemle i. h.

² Vértesy D., Naçr-eddin hodsa egy tréfája s egy újgörög költemény. EPK. 1905: 296. s k. lk.